

ПЕТРО ПЕТРОВИЧ ЄФІМЕНКО

(До 80-річчя з дня народження)

Петру Петровичу Єфіменку в цьому році минає 80 років. Видатний вчений зустрічає цю дату за робочим столом над рішенням вузлових проблем історії первісного суспільства, підготовляючи нове видання своєї відомої книги «Первісне суспільство».

Ім'я Петра Петровича добре відоме археологам, історикам, етнографам, антропологам, мовознавцям. Його численні праці знають вчені, викладачі, краєзнавці, музейні працівники, а також студентська молодь. Праці Петра Петровича привертають до себе увагу широтою історичних проблем, майстерністю аналізу і синтезу явищ, глибиною пізнання фактів і обґрунтуванням теоретичних положень.

Загально визнаний глава радянської школи дослідників палеоліту, Петро Петрович є академіком АН УРСР, кавалером ордена Леніна. Він обраний почесним членом багатьох зарубіжних археологічних установ, в тому числі Лондонського антропологічного інституту і міжнародного Союзу доісториків.

Народився Петро Петрович в 1884 р. в м. Харкові в сім'ї відомих діячів української культури. Його батько, Петро Сави́ч Єфіменко, активний революціонер, відомий своїми працями з етнографії і звичає-

вого права, а мати, Олександра Михайлівна, видатний історик, перша жінка, яка ще в дореволюційні часи одержала ступінь доктора російської історії. До її праць зверталися геніальні мислителі Карл Маркс і В. І. Ленін.

Наукові інтереси Петра Петровича визначилися рано. Цьому сприяли не тільки традиції сім'ї, а й пошвавлення археологічної діяльності, зв'язаної з підготовкою і роботою Харківського і Катеринославського археологічних з'їздів.

Дитинство і юність Петра Петровича пройшли у Харкові. Тут він закінчив гімназію і вступив до університету. В 1906 р. в зв'язку з участю в студентському русі змушений був перейти на фізико-математичний факультет Петербурзького університету. В нагороду за успішне закінчення університету Петра Петровича направили в кругосвітню подорож. Під час цієї подорожі, яка продовжувалась майже два роки, П. П. Єфіменко побував у багатьох наукових центрах і музеях Західної і Південної Європи, а також познайомився з багатьма археологічними пам'ятками: палеолітичними печерами півдня Франції, мегалітами Бретані, швейцарськими будівлями на палях, античними містами Греції, Італії. Він побував також в Африці, Китаї, Японії, звідки привіз цінні археологічні колекції, які передав в музей етнографії і антропології.

З 1917 р. починається нова сторінка в багатогранній діяльності Петра Петровича, спочатку в Москві, а потім в Ленінграді. Він бере участь в організації і перебудові центральних музеїв, працює у відділі археології етнографічного музею в Ленінграді, в Державному Ермітажі, в Інституті антропології і етнографії АН УРСР, де завідує секцією археології і веде редакційну роботу в збірниках «Советская археология». З 1919 р. Петро Петрович стає співробітником Державного Інституту історії матеріальної культури. З ім'ям П. П. Єфіменка в стінах цього наукового закладу зв'язані не тільки всі важливіші досягнення, а й саме виникнення сектора палеоліту і неоліту, завідуючим якого він був протягом багатьох років.

З 1946 по 1954 р. Петро Петрович був директором Інституту археології АН УРСР. Очолюючи протягом майже 10 років один з найбільших археологічних закладів нашої країни, Петро Петрович доклав багато праці і енергії в розвиток археологічної науки на Україні. Під його керівництвом широко розвинулась видавнича діяльність Інституту археології АН УРСР, почали виходити три серійні видання: «Археология», «Археологічні пам'ятки УРСР» і «Краткіє сообщення Інститута археологии». Петро Петрович організував велику експедиційну роботу. Протягом ряду років він очолював роботу комплексної експедиції «Великий Київ», на матеріалах якої написано чимало значних праць. З ініціативи Петра Петровича була розпочата і в основному закінчена велика колективна праця з археології України, реалізована згодом в «Нарисах стародавньої історії УРСР» — першої узагальнюючої праці з стародавньої історії України.

Різносторонність і широта інтересів, історичність підходу до вивчення пам'яток, вміння розглядати явища в їх динаміці і зміні, властиві П. П. Єфіменку, залишили дуже глибокий слід в усіх напрямках діяльності Інституту.

Петро Петрович багато займався і педагогічною діяльністю. З 1924 по 1939 р. він був доцентом, а потім професором Ленінградського державного університету, де читав лекції з первісної археології, археології східних слов'ян, народознавства та ін.

Тісний контакт з багатьма видатними діячами археології і суміжних дисциплін (Ф. К. Вовком, В. О. Городцовим, А. О. Спициним, Д. І. Анучиним та ін.) дозволив Петру Петровичу рано засвоїти кращі традиції археологічної науки. Але вже з перших кроків своєї наукової діяльності він йде своїми особистими оригінальними шляхами. Перу

П. П. Єфіменка належить понад 80 праць. Серед них дві фундаментальні монографії «Первісне суспільство» і «Костьонки I». Обсяг питань, якими займався Петро Петрович, дуже широкий, але з якою б пристрасстю не працював вчений в різних галузях археології, він насамперед є істориком первісної культури.

Петро Петрович брав участь в розкопках багатьох палеолітичних стоянок: Мізіна, Костьонка I, Боршево, Тельманської, Супонево та ін.

Перші розкопки, в яких брав участь Петро Петрович,— це дослідження Мізинської палеолітичної стоянки 1909 р. Багатий крем'яний матеріал, одержаний тут, був виданий ним в «Ежегоднике русского антропологического общества» в статті «Крем'яна індустрія». Велике значення цієї публікації в тому, що тут вперше в російській археологічній літературі був даний систематичний опис і аналіз крем'яного інвентаря палеолітичної епохи.

З 1923 р. під керівництвом Петра Петровича розпочалися систематичні розкопки палеолітичних поселень в районі Воронежа, в с. Костьонки і Боршево на Дону. Ці розкопки продовжувалися багато років і дали важливі результати. Вони збагатили науку чудовими зразками палеолітичного мистецтва і культури і дали можливість по-новому підійти до складного завдання розкопок палеолітичних стоянок взагалі.

В результаті розроблених Петром Петровичем методів розкопок вперше в археологічних дослідженнях була розкрита реальна картина планування поселень і будови жител первісної людини. Ці відкриття дали можливість по-новому висвітлити верхній палеоліт як історичну епоху.

Внаслідок наявності в Костьонках і Боршево різночасних палеолітичних поселень, які представляють всі періоди верхнього палеоліту, Петро Петрович дістав можливість розробити періодизацію пам'яток верхнього палеоліту Європейської частини СРСР.

В 1938 р. вийшла з друку монографія Петра Петровича «Первісне суспільство», яка в археологічній літературі є першою спробою марксистського осмислення палеолітичної епохи з широким охопленням фактичного матеріалу.

В 1958 р. була закінчена велика праця, присвячена Костьонкам I. В ній особливо цікавим є дослідження різних житлових споруд і багатих, єдиних в своєму роді зразків первісного мистецтва, які дозволяють поставити Костьонки I на одне з перших місць в ряду оріньяко-солотрейських пам'яток Європи.

Серед останніх праць Петра Петровича привертає увагу стаття «До питання про характер історичного процесу в пізньому палеоліті», яка з'явилася в результаті вивчення палеолітичних матеріалів Чехословаччини і Угорщини. Тут Петро Петрович зробив цікаву спробу пов'язати пам'ятки цих районів з матеріалами більш східних областей і встановити їх місце в європейському палеоліті.

Цікаві і принципово важливі праці Петра Петровича і в області неоліту. Вивченням неоліту П. П. Єфіменко почав займатися ще будучи студентом. Обстежуючи район Валдайської височини, він виявив кілька неолітичних поселень, які дали перші уявлення про неолітичну культуру в цьому районі.

Збір матеріалів на дюнных стоянках Лівобережної України, початок якого відноситься ще до часів Харківського археологічного з'їзду, дав можливість Петру Петровичу в 1913—1915 рр. вперше поставити питання про пам'ятки перехідного періоду від палеоліту до неоліту. В статті «Поселення раннього неоліту» Петро Петрович встановлює дійсний вік мікролітичного інвентаря і так званих неолітичних «ручних рубил». Приблизно в ті ж роки він займається пам'ятками з мікролітичним інвентарем, дає їх зведення і оригінальне тлумачення всіх відомих в той час місцезнаходжень цього типу.

Праці Петра Петровича з епохи бронзи носять більш епізодичний характер, але і в них проявляється характерна для нього історичність і широта підходу. В 1925—1929 рр. на Середній Волзі Петро Петрович Єфіменко разом з П. М. Третьяковим і О. Ф. Лагодовською провели досить широкі розкопки пам'яток бронзового віку. Особливо цікаві результати дало дослідження курганів абашевської культури. В публікації цих матеріалів, здійсненій тільки в 1960 р., ставиться ряд питань стародавньої історії Поволжя.

В 1933—1934 рр., під час робіт на Дону, Петром Петровичем було обстежено кілька поселень епохи бронзи. В порівняно невеликій замітці, присвяченій цим роботам, він викладає дуже цікаві спостереження не тільки з приводу самих пам'яток, а й відносно загального характеру культури епохи бронзи Північного Дінця та її контактів з культурою цього часу в Середньому Придніпров'ї.

Велике місце в історії археологічних знань займає розроблений Петром Петровичем метод історичного аналізу могильників масового типу, проведений на матеріалах дослов'янського населення Оки. Ще в 1920—1922 рр. Петро Петрович проводив розкопки стародавніх могильників (III—VII ст.) в районі Рязані. Матеріали, одержані під час розкопок і доповнені наступними спостереженнями, дозволили Петру Петровичу переглянути старі погляди на пам'ятки так званого рязанського типу і, що особливо важливо, розробити методику точного хронологічного поділу поховань в могильниках масового типу.

В 1926—1927 рр. Петро Петрович провів невеликі розкопки пам'яток IX—X ст. н. е. в околицях Воронежа. Знайдені тут матеріали довели наявність древньоруських поселень на Середньому Дону і вперше розкрили характер древньоруської культури в епоху, яка передувала часові оформлення феодальних відносин.

П. П. Єфіменко багато займався питаннями етнічної історії, що робить зрозумілим його інтерес до етнографії і зокрема до слов'янських і фінських старожитностей.

Ще будучи студентом, Петро Петрович збирав етнографічні матеріали в Костромській губернії, на Харківщині і на Волині. В 1915 р., починаючи свою діяльність в історичному музеї в Москві, він багато зробив для створення етнографічного відділу «Селянський побут». Особливу увагу П. П. Єфіменко звертає на побут рязанського селянства. Цій темі він присвятив статтю «Одяг селян Рязанської губернії», яка вийшла з друку в 1924 р.

Велика ерудиція Петра Петровича, ясність думки, свіжість і новаторство в дослідженнях весь час привертати і привертають до нього товаришів і учнів. Петро Петрович, який володіє виключним даром відрізнити нове від старого, головне від випадкового, рідкісною здібністю логічного передбачення і науковою інтуїцією, завжди оточений молоддю. До цього часу всі його думки і прагнення спрямовані на розквіт і звеличення улюбленої науки.